Appendice III

LES VINGT SORTES DE VACUITÉ DE L'*ENTRÉE DANS LA VOIE MÉDIANE* DE CANDRAKĪRTI [96]

STANCES D'INTRODUCTION

།བདག་མེད་འདི་ནི་འགྲོ་བ་རྣམས་དགྲོལ་ཕྱིར།	*Le non-soi étant ce qui libère les vivants,*
།ཆོས་དང་གང་ཟག་དབྱེ་བ་རྣམ་གཉིས་གསུངས།	*Le Bouddha en enseigna deux aspects : celui des personnes et celui des phénomènes.*
།དེ་ལྟར་སྟོན་པས་སླར་ཡང་འདི་ཉིད་ནི།	*Puis, afin de mieux aider ceux qui sont à discipliner,*
།གདུལ་བྱ་རྣམས་ལ་ཕྱེ་སྟེ་རྣམ་མང་གསུངས།	*Le maître enseigna d'autres divisions.* (179) [97]

།སྤྲོས་དང་བཅས་པར་སྟོང་པ་ཉིད།	*Dans l'explication détaillée de la vacuité*
།བཅུ་དྲུག་བཤད་ནས་མདོར་བསྡུས་ཏེ།	*Il y a seize classifications.*
།སླར་ཡང་བཞིར་བཤད་དེ་དག་ནི།	*Dans l'explication succincte le Bouddha les a résumées en quatre,*
།ཐེག་ཆེན་དུ་ཡང་བཞེད་པ་ཡིན།	*Elles sont acceptées comme les enseignements du grand véhicule.* (180)

96 Ndt : pour une traduction alternative voir *L'Entrée au Milieu*, Éditions Dharma, Georges Driessens, pp. 316-336.

97 Les chiffres entre parenthèses se réfèrent aux numéros des stances du sixième chapitre de *L'Entrée dans la Voie Médiane*.

1. Vacuité de l'interne

།གང་ཕྱིར་དེ་ཡི་རང་བཞིན་དེ།	*Parce qu'il n'a pas de nature propre,*
།ཡིན་ཕྱིར་མིག་ནི་མིག་གིས་སྟོང་།	*L'œil est vide d'œil.*
།དེ་བཞིན་རྣ་བ་སྣ་དང་ལྕེ།	*Pour l'oreille, le nez, la langue, le corps et le mental*
།ལུས་དང་ཡིད་ཀྱིས་བསྙད་པར་བྱ།	*La description est la même.* (181)

།ཐེར་ཟུག་གནས་པ་མ་ཡིན་དང་།	*Ils ne demeurent pas,*
།འཇིག་པ་མ་ཡིན་ཉིད་ཀྱི་ཕྱིར།	*Ils ne cessent pas non plus,*
།མིག་ལ་སོགས་པ་དྲུག་པ་ཡི།	*Donc l'œil et les six autres (choses) internes*
།རང་བཞིན་མེད་ཉིད་གང་ཡིན་པ།	*Sont dépourvus de toute nature propre.*
།དེ་ནི་ནང་སྟོང་ཉིད་དུ་འདོད།	*Ceci est dit "vacuité de l'interne".* (182)

2. Vacuité de l'externe

།གང་ཕྱིར་དེ་ཡི་རང་བཞིན་དེ།	*Sa nature étant vacuité,*
།ཡིན་ཕྱིར་གཟུགས་ནི་གཟུགས་ཀྱིས་སྟོང་།	*La forme est vide de forme.*
།སྒྲ་དང་དྲི་རོ་རེག་བྱ་དང་།	*Pour les sons, les odeurs, les saveurs, le toucher*
།ཆོས་རྣམས་ཉིད་ཀྱང་དེ་བཞིན་ནོ།	*Et les phénomènes, il en va de même.* (183)

།གཟུགས་སོགས་རང་བཞིན་མེད་པ་ཉིད།	*La forme et les autres n'ont pas de nature propre :*
།ཕྱི་རོལ་སྟོང་པ་ཉིད་དུ་འདོད།	*Ceci est dit "vacuité de l'externe".* (184 ab)

3. Vacuité de l'externe et de l'interne [98]

།གཉིས་ཆར་རང་བཞིན་མེད་ཉིད་ནི།	*L'absence de nature propre de ces deux*
།ཕྱི་ནང་སྟོང་པ་ཉིད་ཡིན་ནོ།	*Est la "vacuité de l'externe et de l'interne".* (184 cd)

4. Vacuité de la vacuité

།ཆོས་རྣམས་རང་བཞིན་མེད་པ་ཉིད།	*L'absence de nature propre des phénomènes —*
།མཁས་པས་སྟོང་པ་ཉིད་ཅེས་བསྙད།	*Les sages nomment cela "vacuité".*
།སྟོང་ཉིད་དེ་ཡང་སྟོང་ཉིད་ཀྱི།	*Cette vacuité aussi est déclarée*
།ངོ་བོས་སྟོང་པར་འདོད་པ་ཡིན།	*Vide de la nature de vacuité.* (185)

།སྟོང་ཉིད་ཅེས་བྱའི་སྟོང་ཉིད་གང་།	*La vacuité de ce qui est appelé "vacuité"*
།སྟོང་ཉིད་སྟོང་ཉིད་དུ་འདོད་དེ།	*Est la "vacuité de la vacuité".*
།སྟོང་ཉིད་དངོས་པོའི་བློ་ཅན་གྱི།	*Le Bouddha l'a enseignée pour contrer la saisie*
།འཛིན་པ་བཟློག་ཕྱིར་གསུངས་པ་ཡིན།	*De l'esprit qui conçoit la vacuité comme une chose.* (186)

5. Vacuité du vaste

།སེམས་ཅན་སྣོད་ཀྱི་འཇིག་རྟེན་ནི།	*Parce qu'elles englobent tout sans exception —*
།མ་ལུས་ཁྱབ་བྱེད་ཉིད་ཕྱིར་དང་།	*Tous les vivants et l'univers entier*
།ཚད་མེད་དཔེ་ཡིས་མུ་མཐའ་ནི།	*Et, comme les illimitées* [99] *sont un exemple de leur infinitude,*
།མེད་ཕྱིར་ཕྱོགས་རྣམས་ཆེན་པོ་ཉིད།	*Les directions sont dites "vastes".* (187)

---

98 "L'externe et l'interne" se réfère à la rencontre des champs sensoriels extérieurs (le sujet de la deuxième vacuité) avec les champs sensoriels internes (le sujet de la première vacuité) lors des moments de perception sensorielle. La vacuité de ce contact entre externe et interne est la vacuité de l'externe et de l'interne.

99 Les illimitées sont l'amour illimité, la compassion illimitée, la joie et l'équanimité illimitées envers tous les vivants dans les dix directions que l'on cultive dans la pratique du grand véhicule. Les êtres vivants dans les dix directions sont innombrables, ce qui explique que ces quatre contemplations se nomment les illimitées. Qu'elles soient illimitées pour cette raison est donc un exemple de l'étendu sans limites des dix directions.

།འདི་དག་བཅུ་ཆར་ཕྱོགས་རྣམས་ཀྱིས།	*La vacuité de l'ensemble de ces dix directions*
།སྟོང་པ་ཉིད་ནི་གང་ཡིན་དེ།	*Est la "vacuité du vaste".*
།ཆེན་པོ་སྟོང་པ་ཉིད་ཡིན་དེ།	*Elle a été enseignée pour contrer la saisie*
།ཆེན་པོར་འཛིན་པ་བཟློག་ཕྱིར་གསུངས།	*Du vaste comme étant réel.* (188)

6. Vacuité de la réalité authentique

།དེ་ནི་དགོས་པ་མཆོག་ཡིན་པས།	*Parce qu'il est le suprême dessein,*
།དོན་དམ་མྱ་ངན་འདས་པ་ཡིན།	*Le nirvāṇa est l'authentique réalité.*
།དེ་ནི་དེ་ཡིས་སྟོང་ཉིད་གང་།	*L'au-delà des peines est vide de lui-même*
།དེ་ནི་དོན་དམ་སྟོང་ཉིད་དེ།	*Et ceci est dit "vacuité de la réalité authentique".* (189)

།མྱང་འདས་དངོས་པོའི་བློ་ཅན་གྱི།	*Pour contrer la tendance de l'esprit*
།འཛིན་པ་བཟློག་པར་བྱ་བའི་ཕྱིར།	*À concevoir le nirvāṇa comme une chose*
།དོན་དམ་མཁྱེན་པས་དོན་དམ་པ།	*Le Connaisseur de la réalité authentique*
།སྟོང་པ་ཉིད་ནི་བསྟན་པར་མཛད།	*A enseigné la "vacuité de la réalité authentique".* (190)

7. Vacuité des composés

།རྐྱེན་ལས་བྱུང་ཕྱིར་ཁམས་གསུམ་པོ།	*Parce qu'ils naissent de conditions*
།འདུས་བྱས་ཡིན་པར་ངེས་པར་བཤད།	*Les trois mondes sont des "composés", est-il dit.*
།དེ་ནི་དེ་ཡིས་སྟོང་ཉིད་གང་།	*Ils sont vides d'eux-mêmes,*
།དེ་ནི་འདུས་བྱས་སྟོང་ཉིད་གསུངས།	*Et ceci, a déclaré le Bouddha, est la "vacuité des composés".* (191)

8. Vacuité de l'incomposé

།གང་ལ་སྐྱེ་གནས་མི་རྟག་ཉིད།	*Lorsqu'il n'est ni produit, ni ne demeure ni ne cesse,*
།དེ་དག་མེད་པ་འདུས་མ་བྱས།	*Un phénomène est dit "non-composé".*

།དེ་ནི་དེ་ཡིས་སྟོང་ཉིད་གང་།	*Ceux-ci sont vides d'eux-mêmes*
།དེ་ནི་འདུས་མ་བྱས་སྟོང་ཉིད།	*Et cela est dit "vacuité de l'incomposé".* (192)

9. Vacuité de ce qui est au-delà des extrêmes[100]

།གང་ལ་མཐའ་ནི་ཡོད་མིན་པ།	*Ce à quoi les extrêmes ne s'appliquent pas*
།དེ་ནི་མཐའ་ལས་འདས་པར་བརྗོད།	*Est exprimé comme étant "au-delà des extrêmes".*
།དེ་དེ་ཁོ་ནས་སྟོང་པ་ཉིད།	*Sa vacuité de lui-même, justement,*
།མཐའ་ལས་འདས་པ་སྟོང་ཉིད་བཤད།	*Est dite "vacuité de ce qui est au-delà des extrêmes".* (193)

10. Vacuité de ce qui est sans commencement ni fin

།ཐོག་མ་དང་པོ་ཐ་མ་མཐའ།	*Puisque les termes initial*
།དེ་དག་མེད་པས་འཁོར་བ་ནི།	*Et final ne s'y appliquent pas,*
།ཐོག་མ་ཐ་མ་མེད་པར་བརྗོད།	*Le saṃsāra est dit "ce qui est sans commencement ni fin".*
།འགྲོ་འོང་བྲལ་ཕྱིར་རྨི་ལམ་ལྟའི།	*Parce qu'il est libre d'allée et venue, il est pareil à un rêve.* (194)
།སྲིད་འདི་དེ་ཡིས་དབེན་ཉིད་གང་།	*L'existence saṃsārique est vide d'elle-même —*
།དེ་ནི་ཐོག་མ་དང་ཐ་མ།	*Et ceci est dit "vacuité de ce qui est sans commencement ni fin".*
།མེད་པ་སྟོང་པ་ཉིད་དོ་ཞེས།	*Cela fut parfaitement expliqué dans l'"Intelligence Transcendante,*
།བསྟན་བཅོས་ལས་ནི་ངེས་པར་བཤད།	*Le Traité Fondamental de la Voie Médiane de Nāgārjuna.* (195)

[100] "Ce qui est au-delà des extrêmes" se réfère à la fois à la vacuité, à la production dépendante et à la Voie Médiane, parce qu'aucun des extrêmes de la permanence, de l'annihilation, du réalisme, du nihilisme, de l'existence, de la non-existence, et ainsi de suite ne s'applique ou ne peut décrire leur réalité essentielle.

11. Vacuité de ce qui n'est pas à abandonner

།དོར་བ་ཅེས་བྱ་འཕོར་བ་དང་།	*Abandonner quelque chose signifie*
།འབོར་བ་ལ་ནི་རེས་པར་བརྗོད།	*Le rejeter ou s'en débarrasser.*
།དོར་མེད་གཏོང་པ་མེད་པ་སྟེ།	*Ce qui n'est pas à abandonner est*
།འགའ་ཡང་དོར་མེད་གང་ཡིན་པའོ།	*Ce qu'on ne devrait jamais rejeter loin de soi — le mahāyāna.* (196)

།དོར་བ་མེད་པ་དེ་ཉིད་ཀྱིས།	*Ce qui n'est pas à abandonner*
།དེ་ཉིད་སྟོང་པ་ཉིད་གང་ཡིན།	*Est vide de lui-même.*
།དེ་དེའི་ཕྱིར་ན་དོར་མེད་པ།	*Cette vacuité étant sa nature,*
།སྟོང་པ་ཉིད་ཅེས་བྱ་བར་བརྗོད།	*Elle est dite "vacuité de ce qui n'est pas à abandonner".* (197)

12. Vacuité de la vraie nature

།འདུས་བྱས་ལ་སོགས་ངོ་བོ་ཉིད།	*L'essence même des composés, etc.,*
།གང་ཕྱིར་སློབ་མ་རང་སངས་རྒྱས།	*Ne fut pas créée*
།རྒྱལ་སྲས་དེ་བཞིན་ག་ཤེགས་རྣམས་ཀྱིས།	*Par les Élèves*[101]*, les bouddhas-par-soi,*
།མ་མཛད་དེའི་ཕྱིར་འདུས་བྱས་ལ།	*Les bodhisattva, ni même les tathāgata.* (198)

།སོགས་པ་རྣམས་ཀྱི་ངོ་བོ་ཉིད།	*Donc cette essence des composés, etc.,*
།རང་བཞིན་ཉིད་དུ་བཤད་པ་སྟེ།	*Est expliquée comme la vraie nature des phénomènes.*
།དེ་ཉིད་ཀྱིས་དེ་སྟོང་ཉིད་གང་།	*Elle est elle-même vide d'elle-même —*
།དེ་ནི་རང་བཞིན་སྟོང་པ་ཉིད།	*Ceci est dit "vacuité de la vraie nature".* (199)

---

101 "Les Élèves" se réfère aux auditeurs (*śrāvaka*).

13. Vacuité de tous les phénomènes[102]

།ཁམས་བཅོ་བརྒྱད་དང་རེ་དྲུག་དང་།	*Les dix-huit potentiels sensoriels, les six sortes de contact,*
།དེ་ལས་བྱུང་བའི་ཚོར་དྲུག་དང་།	*Et les six sensations qui en sont issues*[103]*,*
།གཟུགས་ཅན་གཟུགས་ཅན་མིན་དེ་བཞིན།	*Tout ce qui a une forme et tout ce qui n'en a pas,*
།འདུས་བྱས་འདུས་མ་བྱས་ཆོས་རྣམས།	*Le composé et l'incomposé — voilà qui constitue tous les phénomènes.* (200)
།ཆོས་དེ་དག་ནི་ཐམས་ཅད་ཀྱི།	*Tous ces phénomènes sont vides d'eux-mêmes.*
།དེ་དག་གིས་དབེན་སྟོང་ཉིད་གང་།	*Ceci est dit "vacuité de tous les phénomènes".* (201 ab)

14. Vacuité des caractéristiques[104]

།གཟུགས་རུང་ལ་སོགས་དངོས་མེད་གང་།	*La non-existence d'entités telles que celles "aptes à être des formes" etc.*
།དེ་ནི་རང་མཚན་སྟོང་པ་ཉིད།	*Est la vacuité de caractéristiques.* (201 cd)
།གང་ཞིག་འདུས་བྱས་མཚན་ཉིད་དང་།	*Tous les phénomènes composés et incomposés*
།འདུས་མ་བྱས་པའི་མཚན་ཉིད་གང་།	*Ont leurs propres caractéristiques individuelles.*
།རེ་རེ་ཁོ་ནས་སྟོང་པ་ཉིད།	*Ils sont tous vides d'eux-mêmes,*
།དེ་ནི་རང་མཚན་སྟོང་པ་ཉིད།	*Et ceci est dit "vacuité des caractéristiques".* (215)

---

102 La vacuité de tous les phénomènes est la vacuité des noms que nous donnons aux choses. Par exemple, le nom *feu* est vide de sa propre essence.

103 Les six sortes de contacts sont le contact entre les six champs sensoriels internes avec leurs objets respectifs. Les six sortes de sensations sont les sensations agréables, désagréables ou neutres qui naissent des six sortes de contact.

104 La vacuité des caractéristiques est la vacuité de la base à laquelle nous donnons des noms, par exemple la vacuité de la chose elle-même qui brûle et qui flamboie à laquelle nous donnons le nom de *feu*.

15. Vacuité de l’imperceptible

།ད་ལྟ་བ་འདི་མི་གནས་ཤིང་།	*Le présent ne dure pas,*
།འདས་དང་མ་འོངས་ཡོད་མ་ཡིན།	*Le passé et le futur n’existent pas.*
།གང་དུ་དེ་དག་མི་དམིགས་པ།	*Où que vous cherchiez, vous ne les voyez pas,*
།དེ་ལ་མི་དམིགས་པ་ཞེས་བརྗོད།	*Donc les trois temps sont appelés “imperceptibles”.* (216)
།མི་དམིགས་པ་དེ་རང་ངོ་བོ།	*L’imperceptible est vide*
།དེ་ཡིས་དབེན་པ་ཉིད་གང་དེ།	*De sa propre essence.*
།ཐེར་ཟུག་གནས་མིན་འཇིག་མིན་པས།	*Il ne dure pas, il ne cesse pas,*
།མི་དམིགས་ཞེས་བྱའི་སྟོང་ཉིད་དོ།	*Et ceci est dit “vacuité de l’imperceptible”.* (217)

16. Vacuité d’essence dans la non-existence des choses

།རྐྱེན་ལས་བྱུང་ཕྱིར་དངོས་རྣམས་ལ།	*Parce qu’elles naissent de causes et de conditions*
།འདུས་པ་པ་ཡི་ངོ་བོ་མེད།	*Les choses sont de simples ensembles sans essence.*
།འདུས་པ་པ་ནི་དེ་ཉིད་ཀྱིས།	*La non-existence des ensembles est vide d’elle-même,*
།སྟོང་ཉིད་དངོས་མེད་སྟོང་ཉིད་དོ།	*Et ceci est dit “vacuité dans la non-existence des choses”.* (218)

LES QUATRE VACUITÉS[105]

1. Vacuité des choses

།དངོས་པོའི་སྒྲས་ནི་མདོར་བསྡུས་ན།	*En bref, les "choses" sont*
།ཕུང་པོ་ལྔ་རྣམས་བརྗོད་པ་ཡིན།	*Tout ce qui est compris dans les cinq agrégats.*
།དེ་རྣམས་དེ་ཡིས་སྟོང་ཉིད་གང་།	*Elles sont vides d'elles-mêmes*
།དེ་དངོས་སྟོང་པ་ཉིད་དུ་བཤད།	*Et ceci est dit "vacuité des choses".* (219)

2. Vacuité des absences de choses

།མདོར་བསྡུས་ན་ནི་དངོས་མེད་པ།	*En bref, en entend par "absences de choses"*
།འདུས་མ་བྱས་ཆོས་རྣམས་ལ་བརྗོད།	*Tous les phénomènes incomposés.*
།དེ་ཉིད་དངོས་མེད་དེས་སྟོང་ཉིད།	*Les absences de choses sont vides d'elles-mêmes*
།དངོས་པོ་མེད་པ་སྟོང་ཉིད་དོ།	*Et ceci est dit "vacuité des absences de choses".* (220)

3. Vacuité de vraie nature[106]

།རང་བཞིན་ངོ་བོ་ཉིད་མེད་ནི།	*La vraie nature des phénomènes elle-même n'a pas d'essence —*
།རང་བཞིན་ཞེས་བྱའི་སྟོང་ཉིད་དེ།	*Ceci est dit "vacuité de vraie nature".*
།འདི་ལྟར་རང་བཞིན་མ་བྱས་པས།	*On la nomme "vraie nature"*
།རང་བཞིན་ཞེས་ནི་བྱ་བར་བསྙད།	*Car personne ne l'a créée.* (221)

[105] Ces quatre vacuités sont un résumé des seize premières. Les deux premières parmi les quatre comprennent tous les phénomènes dans la réalité apparente et les deux suivantes comprennent tout ce qui participe de la réalité authentique.

[106] Celle-ci est identique à la douzième vacuité mentionnée ci-dessus.

4. Vacuité de l'entité autre [107]

།སངས་རྒྱས་རྣམས་ནི་འབྱུང་བའམ།	*Que les bouddhas apparaissent*
།མ་བྱུང་ཡང་རུང་དངོས་སུ་ནི།	*Ou n'apparaissent pas en ce monde,*
།དངོས་པོ་ཀུན་གྱི་སྟོང་པ་ཉིད།	*La vacuité naturelle de toutes les entités*
།གཞན་གྱི་དངོས་པོར་རབ་ཏུ་བསྒྲགས།	*Est déclarée l'"entité autre".* (222)
།ཡང་དག་མཐའ་དང་དེ་བཞིན་ཉིད།	*D'autres noms pour ceci sont "l'ultime limite de la réalité authentique" et l'"ainsité" —*
།དེ་བཞིན་དངོས་པོའི་སྟོང་ཉིད་དོ།	*Elles sont dites "vacuité de l'entité autre".*
།ཤེས་རབ་ཕ་རོལ་ཕྱིན་ཆུལ་ལས།	*Ces vingt vacuités furent longuement enseignées*
།དེ་དག་དེ་སྐད་རབ་ཏུ་བསྒྲགས།	*Dans les "Sūtra de l'Intelligence Transcendante".* (223)

[107] La réalité authentique s'appelle l'"entité autre" pour trois raisons : quand on la compare à des choses ordinaires elle est suprême ; elle ne peut être connue par la conscience mondaine mais seulement par la connaissance d'immédiateté ; et dans sa nature elle transcende tout ce qui appartient au *saṃsāra*.